

OSMANLI ORDUGAHININ FİZİKSEL ÖZELLİKLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Osmanlı'da vergilendirme, bürokrasi ve diplomasi gibi temel kurumların etkinliği, çoğunlukla savaşta gösterilen başarıya dayanmaktadır. Osmanlı yönetim yapısı içerisinde askeriye, yönetimin kilit taşı sayılır. Seter sırasında askerin belirli bir alana yerleştirilmesi amacıyla kurulan ordugâh, Osmanlı öncesi geleneklerinden izler taşır. Osmanlı ordugâhının fiziksel özelliklerine geçmeden önce, Türklerin Anadolu öncesi geleneklerine değinmekte yarar vardır.

Günümüz Türkçesindeki "ordu" sözcüğü, sekizinci yüzyılda Uygurlar tarafından "hanın karargâhı" anlamında kullanılıyordu. Sözcük, daha sonra "başkent" ve "hanın şehri" anlamlarına dönüşerek, "hanın sarayı" yerine kullanıldı¹. "Ordu-gâh" sözcüğünün de savaşçı göçebe topluluklar için benzer bir anlamı vardı. Askerî yerleşim, ortasında hanın çadırı bulunan yönetici sınıfın çadırlarından oluşan bir yönetim merkeziydi. 11. yüzyılda Oğuz (Ghuzz) boyları arasında bulunan bir Arap seyyahın gözlemine göre, hanın on yedi asil generali bulunurdu ve her birinin on yedi bin askeri vardı. Oğuz ordugâhında seçkinlerin çadırları, iyi yetiştirilmiş atlar, çeşitli hayvanlar ve çevrede orduya besin sağlayan tarlalar bulunurdu. Askerî yerleşim, askerlerin bir halka oluşturacak şekilde düzenlenmiş çadırlarıyla çevrelenir, dört ana yol, merkezde bulunan hanın çadırına açılırdı².

Maveraünnehir'in doğusunda ve batısında bulunan Türkî orduların çoğunun göçebe boylar ve topluluklardan oluştuğu biliniyor. 14. yüzyılda ünlü tarihçi İbn Haldun bu toplulukları şu sözlerle tasvir eder: "Berberi, Türk, Türkmen ve Slav gibi halklar göçebedir. (Onlar) kıldan, keçeden ve yünden dokunmuş çadırlarda, kerpiç ve taştan inşa edilmiş oldukça sade döşeli evlerde yaşarlar. Amaç, gölge ve korunmayı sağlamaktır. Barınaklardan, bunların dışında başka bir şey talep etmezler (...)." İbn Haldun göçebe toplulukların güvenlik için aldıkları tedbirlere de değinir: "(Yerleşim alanlarının çevresinde) koruyucu duvarlar ve kapılar bulunmaz. Bu nedenle, onlar kendi savunmalarını kendi başlarına yaparlar ve bunun için başkalarına güvenmezler"³.

Anadolu'ya yerleştikçe Türkmen boylarının göçebe

yaşam tarzları yerleşik tarza dönüşse de, gelenekler günlük alışkanlıklarda henüz etkisini sürdürüyordu⁴. Yerleşime yeni katılanlar ilk önce çadırlarını yerleşimin kıyasına kurarlar, daha sonra zaman içinde yerleşik yaşam düzeninin alışkanlıklarını benimserlerdi. Örneğin, bugün Anadolu'da yayla çıkma geleneğinin geçmişteki göçebe alışkanlıklarının devamı olduğu öne sürülmektedir⁵.

Savaşçı göçebe geleneğinde temel barınma biriminin çadır oluşu, yönetici sınıfın bu çadırlara çeşitli anlamlar yüklenmesini beraberinde getirir. "Sancak" ve "çötür" gibi hükümlerlik alametlerinden sayılan otağ, Geç Anadolu Selçuklu Döneminde Konya Saray'ında hazine odasında korunuyordu. 13. yüzyılda Moğol kumandanı Bayçu Nuyan Selçuklu başkentini işgal eder etmez sultanın otağı ile hanedanın diğer hükümlerlik alametlerine el koymuştur⁶.

Hükümdarın otağı, tüm Türk boylarında olduğu gibi, Selçuklular'da da ipekle işlenmiş ve değerli taşlarla süslenmiş olurdu. 13. yüzyılda Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın çadırı simle işliydi ve kudreti simgeleyişi nedeniyle "Altın-ota" ya da "Altın-otağ" olarak adlandırılırdı. "Alaçuk" da denen Moğol ve Türk göçebe çadırları asalet sembolü olarak sarı renkteydi. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde savaşta yenik düşmüş komutanların çadırları zafer işareti olarak teşhir edilirdi⁷. Osmanlı'da yüksek düzeyde bir görevlinin veya komutanın çadırı padişah tarafından yıktırıldığında, bu davranış o kişinin gözden düşlüğü anlamına gelirdi. Türkçe'de "çadırını başına yıkmak" deyimini bu davranıştan kaynaklanmış olmalıdır⁸.

Osmanlı padişahının otağı ordugâhta birçok çadırla çevrelenirdi; bu birimler, matbah (mutfak), ahırlar, hazine gibi saraya bağlı birimlerin ordugâhtaki temsilcileriydi⁹. 17. yüzyıl ortalarında Osmanlı askerîyesini inceleyen İngiliz gözlemci Rycout, padişahın ordugâhını "taşınır bir yerleşim" olarak betimler ve burada ikibine yakın çadırın düzensiz olarak yerleştirildiğini, fakat padişahın bulunduğu bölümün tam ortada ve diğerlerine kuşbakışı bakacak kadar yukarıda olduğunu belirtir: "otağın bulunduğu bölümün

duvarlarının ardında saraya bağlı tüm birimler bulunmaktaydı". 16. yüzyılda bir elçilik heyetine mensup olarak İstanbul'a gelen Baron Wenceslaus Wratislaw ise III. Murad'ın, vezirlerin ve yüksek görevlilerin çadırlarının ordugâhın merkezinde bulunduğuunun altını çizer¹⁰.

Bir Osmanlı ordugâhı yalnız padişahın ve maiyetinin çadırlarını değil, aynı zamanda yüksek vezirlerinkini de içermektedir. Askerî birimler güvenlik nedeniyle tahta perdelerle çevrilidir. 16. yüzyıl sonuna kadar ordunun komutası padişahın bizzat kendisindeydi, ancak daha sonra vezir veya yüksek rütbeli paşaların da komuta kademesinde yer aldıkları görülür.

Geç 16. yüzyılda Osmanlı ordugâhlarını ve savaş yöntemlerini inceleyen Kont Ferdinando Marsigli'ye göre "bir ordugâhı oluşturmanın ilk adımı içme suyuna ve yiyecek temin edilebilir yerlere yakın, uygun bir alan seçmektir." İkinci adım, güvenlik konularına ilişkindir: "Askerî yerleşme için korunaklı bir saha oluşturmalı veya yerleşim yeri nehir, bataklık, dağlık arazi gibi doğal bir engelle kuşatılmalıdır. Son olarak, ordugâh oluşturulurken iç kısımda boş meydanlar bırakılmalıdır. Tüm bu alanlar toplanma yerleri olarak askerî birliklere tahsis edilecektir". Wratislaw da ordugâhta çadırlarla çevrili meydanlar bulunduğunu doğrular ve yerleşmenin sağlam tahta duvarlar tarafından korunduğunu belirtir².

Marsigli'ye göre, ordu komutanı olan büyük vezir veya paşa, darağacı çadırı kurulmadıkça, kendi birimlerinin inşa edilmesine izin vermezdi. Büyük vezir, ancak idam sehpasından sonra, bulunduğu bölümün önüne bir tuğ dikerek çadırını kurdurur, diğer komutanlar da onu izlerlerdi. Bir otorite simgesi olan idam sehpasının öncelikle kurulması, askerlere ordugâhta her şeyden çok otoriteye önem verildiğini gösteren bir mesajdı.

Osmanlı ordugâhının bir diğer özelliği de, paşanın çadırı ile maiyetinin çadırlarının bir halka düzeninde dizilmesi ve çevresinin ikinci bir tahta perdeyle kuşatılmış olmasıydı. Bu da yine göçebe geleneklerinde görülen bir davranıştı. Izgara plan sistemine dayanan Roma castrum örnekleriyle karşılaştırıldığında¹³, Osmanlı ordugâhı, yönetimin tam ortasında bulunduğu konsantrik bir yerleşim düzenini yansıtır. Merkezi çevreleyen asker çadırlarının arasında kalan düzensiz yollar sirkülasyonu sağlardı.

Sefere katılan askerlerin barındıkları çadırlar dışında hamamlar ve tuvaletler gibi ortak kullanıma hizmet eden birimler de mevcuttu. Bu birimlerin kuruluşunda atıksu ve su temini gibi altyapı sorunları göz önünde bulundurulurdu. Ordugâhta temel gıda maddelerinin ve çeşitli malların satıldığı bir de pazar yeri kurulurdu. Merkezde ise, yönetim birimlerine tahsis edilmiş çadırlar mevcuttu: Sefer süresince giderleri karşılayan hazine, memurlara tahsis edilen çalışma birimleri ve Hz. Muhammed'in kutsal emanetlerinin bulunduğu bir çadır, merkezde bulunan diğer ünitelerdi. Sancak-ı Şerif ve Hırka-i Şerifin bulunduğu bu son bölümde gece gündüz kandiller yanar, seyyidler dua okurlardı¹⁴. Wratislaw, seyyidlerin seferlerde orduyla birlikte yürüdüğünü izlemiştir¹⁵. Yönetim merkezinin bitişiğinde savaşta başarı gösteren askerlerin değerli eşyalar ve altınla ödüllendirildikleri bir çadır bulunurdu.

Sefer sırasında kurulan Osmanlı ordugâhı, genel olarak düzensiz bir yerleşim görünümünü vermektedir. Marsigli bu durumu şöyle açıklar: "Savunma nedeniyle Türkler askerî kampı labirentimsi bir düzende inşa ederler. Ordugâhı iyi tanımayan düşman birliği, saldırıya geçtiğinde bu düzensizlik karşısında paniğe kapılarak kolayca düzenlerini bozarlar ve böylece Türkler tarafından yenilgiye uğratılırlar"¹⁶.

Marsigli'nin hazine ve idam çadırlarıyla ifade ettiği simgesellik, Osmanlı ordugâhının bir diğer özelliğine, seferdeki asker için düzenlenen "yaşam tiyatrosu" na işaret etmektedir. Bu düzenleme çeşitli çadırlara ve meydanlara yüklenen işlevle ilişkilendirilmiştir. Çadırların taşıdığı alegorik anlamlar askerlere yönelik mesajlar içerir: Ordu dahilinde askerlerin ve maiyetin uyması gereken "düzenin ve disiplinin" simgesi, merkezde bulunan komutanın çadırıdır. "Ceza"nın habercisi idam çadırı ve "ödülün" müjdecisi hazine çadırının yan yana yerleştirilmiş olmaları, yaşamın iniş ve çıkışlarını simgelerdi. Ordugâhı boydan boya kesen uzun bir cadde, ucunda pazar yerinin ve aş dağıtılan çadırın bulunduğu açık bir meydan vardı. Cadde boyunca yürüyen asker, çadırların yansıttığı mesajları izleyecek ve yaşamın alegorik bir yansımasına tanık olacaktı.

Tüm ordugâhın labirentimsi tasarlanması, kozmolojik temalarla da karşılaştırılabilir. Askerî yerleşim, merkeziyle, askerleriyle, komutanları ve maiyetiyle, çevreleyen çadırları ve tüm karmaşasıyla kaotik evrenin yansıması olarak da algılanabilir¹⁷.

Sonuç olarak, Osmanlı ordugâh düzeninin temel ünitesi, çok yönlü işlevleri barındıran çadırıdır. Çadır, Osmanlı öncesi geleneklerden itibaren savaşçı göçebe toplumların barınağı olagelmıştır; özellikle hükümdarın otağı törenlerde sembolik anlamıyla ön plana çıkar.

Öte yandan, ordugâh düzeni göçebe toplumların savunma alışkanlıklarını da bünyesinde barındırır. Genel olarak çevresinde koruyucu duvar bulundurmayan göçebe yerleşimlerinde labirentimsi ara yollar dıştan gelen saldırılara karşı savunmayı sağlardı. 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden Schweigger, Osmanlı kentlerinin surla çevrili olmadığını, bu nedenle onların daha çok meydan savaşını tercih ettiğini belirtir ve bu durumu antik dönemde Spartalıların yaşam tarzıyla karşılaştırır. "Osmanlılar gibi Spartalılar da, der, şehir suruna gereksinim duymazlardı ve kılıçlarıyla gurur duyarlardı"¹⁸. Busbecq de Osmanlıların kendilerine güvenen iyi asker olduklarını ve koruyucu duvarları gereksiz gördüklerini belirterek bu davranışı Roma savaş gelenekleriyle karşılaştırır¹⁹.

Ordugâhta yöneticilerin bölümünde, çadırların sahip oldukları işlev padişah sarayındaki hemen hemen aynıdır. Her bir çadır belirli bir yönetim birimini simgeler. Askerlerin bölümünde ise, yine işlevin yanı sıra simgesellik de ön plana çıkar ve bir mikrokosmos anlayışıyla savaşçılara belirli mesajlar iletilir. Osmanlı ordugâhında rastlanan tüm bu özellikler, Osmanlı öncesi göçebelik geleneğinden kaynaklanan işlevsel örneklerle alegorik motiflerin yan yana düzenlendiğini göstermektedir.

DİPNOTLAR

- * Dr. H. Burcu ÖZGÜVEN, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, GAZI MAGOSA/KIBRIS.
- 1 Faruk Sümer, Eski Türklerde Şehircilik, Ankara, 1994, s.30. Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, c.1, Ankara, 1985, s.259, 261, 267-269.
 - 2 Sümer, s.32. Ögel, c.3, s.23, 25.
 - 3 Ibn Haldun, The Muqaddimah - An Introduction to History, çev. F. Rosenthal, haz. N.j.Dawood, London, 1978, s.92.
 - 4 F.Kraeclitz-Greifenhorst, "Kanunname Sultan Mehmet II", Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, c.1. 1921-22, alıntı yapan: Doğan Kuban, Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, İstanbul, 1982, s.153-154.
 - 5 Kuban, s.154.
 - 6 İbrahim Hakkı Konyalı, Abideleriyle ve Kitabeleriyle Konya Tarihi, Konya, 1964.
 - 7 Godfrey Goodwin, A History of the Ottoman Architecture, London, 1971, s.429.
 - 8 G.Necipoglu, Architecture, Ceremonial and Power -The Topkapı Palace in the 15th and 16th Centuries, Cambridge-Mass., and London, 1991, s.245-248.
 - 9 Goodwin, a.g.e., s.429.
 - 10 Ögel, c.1., s.259.
 - 11 Paul Rycout, The Present State of the Ottoman Empire, New York, 1971 (1668'de Londra'da basılan nüshasının tıpkı basımı), s.204-206.
 - 12 Baron W.Wratislaw, Baron W. Wratislaw'ın Anıları - 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler, çev. Süreyya Dilmel, İstanbul, 1996, s.166.
 - 13 Sidney Toy, A History of Fortification from 3000 BC to AD 1700, London, 1966, s.38, 43-51.
 - 14 Graf Marsigli, Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitacı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti, çev. M. Kaymakam Nazmi, Ankara, 1934, s.190. Luigi Ferdinando Marsigli, Il Stato Militae dell'Impero Ottomani, haz. Richard F. Kreutel, Graz, 1971 (1732'de Amsterdam'da basılan nüshasının tıpkı basımı).
 - 15 Marsigli, a.g.e., s.174.
 - 16 Marsigli, s.171.
 - 17 Ögel, c.1. s.200, Wratislaw, s.165-166.
 - 18 Salomon Schweigger, Ein neue Reysbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem, haz. Karl Teplý, Graz, 1964 (1571 tarihli nüshasının tıpkı basımı).
 - 19 Oghier Ghislain de Busbecq, The Turkish Letters of Oghier Ghislain de Busbecq (1554-62). Haz. E.S. Foster, Oxford, 1927.